

אי־ודאות

היסטוריה של מרחבי משמעויות

Uncertainty is the only certainty there is, and knowing how to live with insecurity is the only security.

John Allen Paulos, mathematician

אי־הודאות היא הודאות היחידה שקיימת. היכולת לחיות עם חוסר הביטחון היא הביטחון היחיד.

ג'ון אלן פאולוס, מתמטיקאי

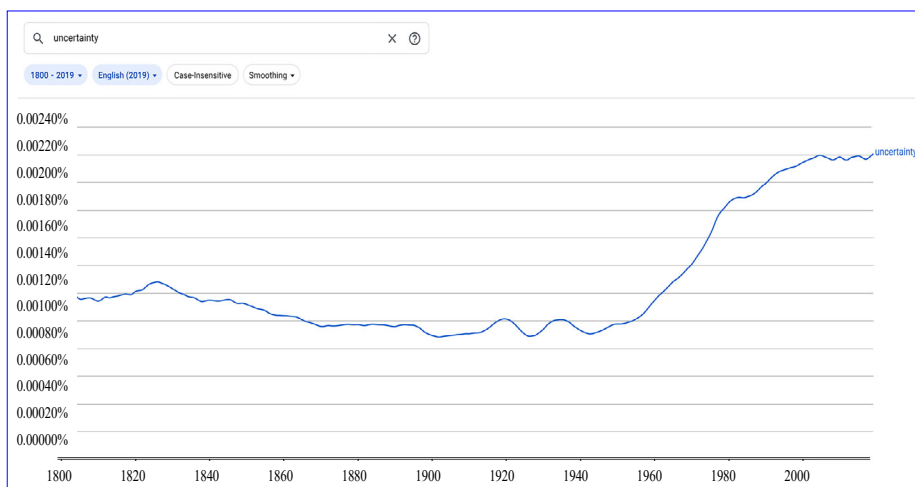
וגיית אי־הודאות זכתה לדיון פילוסופי, תיאורטי ומחקרי רב־פנים ורב־שנים, ובכלל זה גם הצעות להמשגתה באופנים שונים, ובחינתה בהקשרים חברתיים מגוונים (Dein, 2016), ככותרת מאמרו של Scoones (2019) "What is Uncertainty and Why Does it Matter". בטרם נפנה לדיון ממוקד במושג אי־הודאות אנו מבקשות למפות את השדה הסמנטי ולבחון את התמורות שחלו בשימושים במושגים הקשורים באי־הודאות לאורך השנים.

המרחב הסמנטי של אי־ודאות כולל מילים כגון עמימות, אמביוולנטיות, חוסר ביטחון, התלבטות, חשש, פקפוק (אביניון, 2000, 26). באנגלית כולל השדה הסמנטי של המושג uncertainty מילים דוגמת doubt, indecision, hesitation, vagueness, ambiguity, insecurity, improbability. עקרון אי־הודאות משתלב בתהליך מתמיד של היסטוריה של הידע (Dein, 2016; Peat, 2002). היינו, הגדרת משמעויות של תופעות קשורה

בהתפתחות ובשינויים של כלי המדידה, של המוסדות ההיסטוריים המשתנים המעניקים לגיטימציה לידע "החדש" או ה"אחר" (קון, 2005 [1962]).

אנו מבקשות למפות את השדה הסמנטי של המושג אי־ודאות, לאתר באילו תקופות חלה עלייה או ירידה בשימוש במושג מסוים תוך התייחסות למציאות ההיסטורית באותה העת. לשם כך בחנו באמצעות כלי הניתוח של גוגל את שכיחות השימוש במילה uncertainty ובמושגים הקרובים לה כפי שהופיעו במילוני השדות הסמנטיים, וכן מושגים קרובים נוספים שעלו בדיוני קבוצת המחקר. בדיקה ב־Google Ngram מאפשרת לעקוב אחר השכיחות בשימוש במושג ספציפי בטקסטים כתובים (מחקר, ספרות, עיתונות, וכד') לאורך זמן. בדיקת שכיחות השימוש במילה uncertainty מ־1800 עד 2019 מלמדת שהשימוש במילה החל להצטמצם באופן הדרגתי ומתון משנות ה־30 של המאה ה־19 ועד ראשית המאה ה־20. הירידה נבלמה ב־1905. אין זה מפתיע, שכן שני אירועים דרמטיים שהתחוללו בשנה זו עוררו אי־ודאות עולמית: מלחמת רוסיה־יפן וניסיון המהפכה ברוסיה. מ־1905 נמשכה המגמה של ירידה בשימוש במושג, עד שנת 1926, אז השימוש במושג עולה, ומגיע לשיאו ב־1939. עלייה זו התמתנה מעט, אולם מאז 1943, עת התודע העולם לאושוויץ, ועד 2019, השנה שעד אליה נאסף המידע, השימוש במושג uncertainty נמצא במגמת עלייה מתמדת ותלולה.

גרף 1: השינויים שחלו בשימוש במושג uncertainty מ־1800 עד 2019

לעומת העלייה שחלה בשימוש במילה uncertainty במהלך המחצית השנייה של המאה ה-20, במהלך מאתיים השנים האחרונות חלה צניחה משמעותית בשימוש במושג סכנה (danger). למרות מגמת הירידה הברורה, כפי שניתן לראות בגרף מספר 2, יש לשים לב כי מראשית המאה ה-21 מתחילה להסתמן מגמה של עלייה בתדירות השימוש במילה סכנה.

גרף 2: השינויים שחלו בשימוש במושג danger מ-1800 עד 2019

יש לעמוד על ההבדל בין סכנה לאי־ודאות: בעוד המושג סכנה מתייחס בדרך כלל לחשש מפני אובייקט מאיים קונקרטי, המושג אי־ודאות אינו מתייחס לאיום ברור אלא דווקא לספק, לערעור ולהתלבטות ביחס למציאות. אף שנדמה כי אי־הוודאות מאפיינת את החיים הפוסט־מודרניים, למעשה היא מאפיינת קבוע של החיים האנושיים (כהן, 2008). חוקרי חברה כבר עמדו על כך שאחת המטרות של התמסדותן של פעילויות ושל יצירתן של סדר חברתי היא שהתמסדות השגרה מסייעת בהפחתת אי־הוודאות הקיומית (ברגר ולקמן, 1989). בעוד הקטלוג והמיון עוזרים ליצירתו של סדר ולהפחתת בתחושות אי־הוודאות, תופעות שאינן מתמיינות מעוררות חרדה. בספרה **טוהר וסכנה** מציעה מרי דאגלס (Douglas, 2004 [1966]) שכדי להפחית את החרדה שמעוררות תופעות שאינן מתמיינות, מוגדרות אנומליות אלו כסכנה. סיווגו של דבר כאנומליה, ומכאן כסכנה, מבליט ומחדד את מערך הגבולות שהדבר אינו משתייך אליו (שם, עמ' 63), כלומר מאושש את קיומם של סדר ושל ודאות.

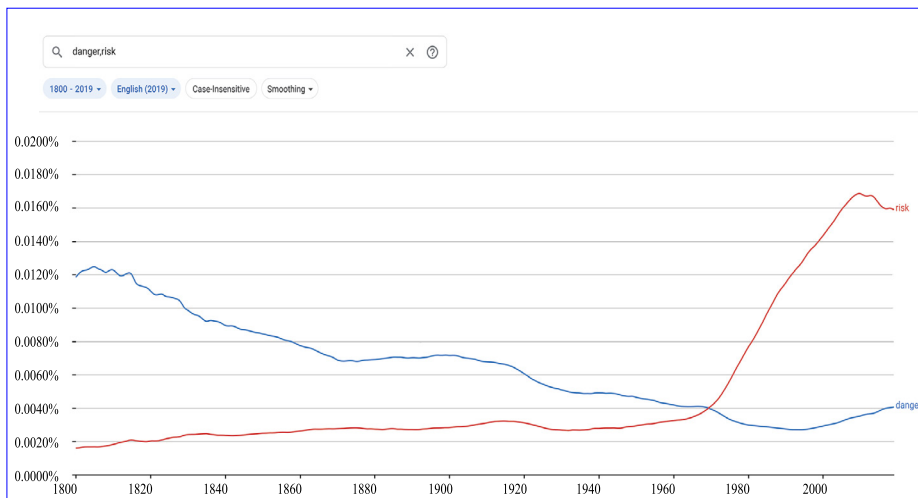
מהמחצית השנייה של המאה ה-20, במקביל לירידה בשימוש במושג סכנה ועלייה בשימוש במושג אי־ודאות, חלה עלייה דרמטית בשימוש במושג סיכון (risk). עלייה תלולה במיוחד ניכרת בעיקר משנות ה-60 של המאה ה-20, כפי שניתן לראות בגרף 3.

גרף 3: השינויים שחלו בשימוש במושג risk מ-1800 עד 2019

בגרף 4 ניתן לראות באופן משולב את הירידה בשימוש במילה danger והעלייה בשימוש במילה risk.

גרף 4

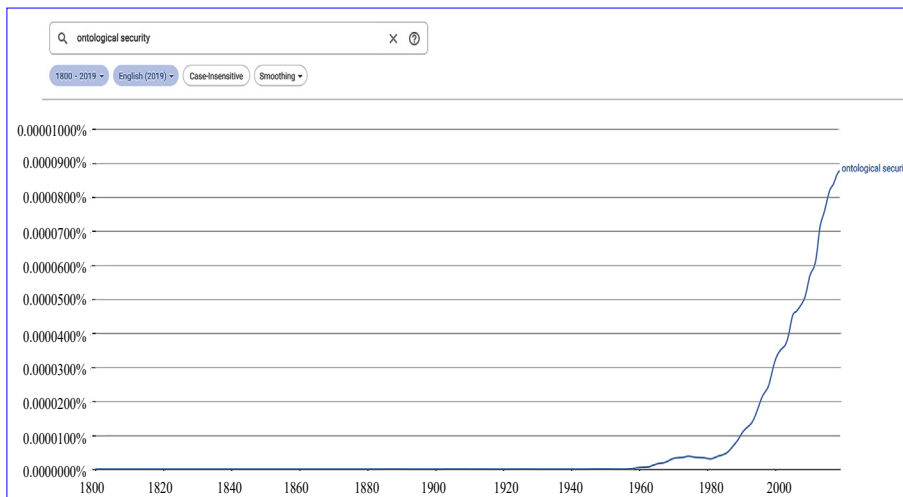

מרי דאגלס (Douglas, 1986, 42) טוענת שיש להבחין בין סיכון לאי־ודאות. לטענתה, כל בחירה שאנו עושות כרוכה באי־ודאות, ואילו חלק גדול מניתוח הסיכונים קשור לניסיון להפוך אי־ודאויות להסתברויות. אולריך בק (Beck, 1992 [1986]), בספרו פורץ הדרך *Risk Society*, רואה בסיכונים ובניהולם את המאפיין המרכזי של החיים בעידן הקפיטליזם המאוחר. לטענתו של בק, החברה העכשווית מתאפיינת בכך שהסיכונים שהיא נאלצת להתמודד איתם הם במידה רבה תוצרים לא צפויים ולא מתוכננים של המודרניות עצמה, ולא ניתן ליחסם לגורמים חיצוניים כגון הטבע או אלוהים (כמו למשל פיצוץ הכור בצ'רנוביל, ואסונות אחרים מעשה ידי האדם והטכנולוגיות שפיתח). Scoones (2019) מדגיש כי לדעת בק הסיכון נובע מהתוצאות הבלתי־צפויות של המודרניות, שכן המוסדות הקונבנציונליים של החברה התעשייתית אינם יכולים לטפל בהן. בק טוען שהשינוי הגדול שחל מהקפיטליזם המוקדם או המודרניות הראשונה לקפיטליזם המאוחר המאפיין את תקופתנו הוא השינוי באורח המחשבה ובסדרים חברתיים, המאופיינים באי־יציבות, ניידות, פיצול ותנודתיות. שינוי באורח המחשבה מתבטא במפנה מתפיסה של מודרניות המאופיינת באתוס של חשיבה רציונלית, מדע וטכנולוגיה כמעצבים את החברה, לתפיסת חברה שבה הסיכון (risk) הוא הגורם העיקרי המניע תהליכים חברתיים. התפיסה הרפלקסיבית של הפוסט־מודרניות מאפשרת להטיל ספק בהסדרים קיימים, ולהציע התבוננות ביקורתית בדרכים להפיק ידע על העולם. תפיסה זו מאפשרת לאתגר את התפיסה האוניברסלית ולשאול שאלות על הנתפס כמובן מאליו. במהלך שינוי זה מתחזקת התפיסה האינדיבידואלית ונשברים הסדרים מסורתיים, בהם משפחה, קהילה ותעסוקה, שהיו מקור לזהות הפרט.

בק (Beck, 1992 [1986]) מצביע על הסיכון שבתהליכים אלה, שכן, לטענתו, הם מכוננים אי־ודאות ומרחבים הולכים ומתרחבים של אינדיבידואליזציה, אי־אמון, והטלת ספק במדע ובמומחים. בני אדם הופכים לחדורי תודעת סיכון. עם זאת, בה בעת מתקיימת מגמה הפוכה – של תלות במדע, ובידע של מומחים. הידע נתפס כדרך לנהל את הסיכונים. כך צומחים תחומים כמו ביטוחים למיניהם, דרכים שונות לניהול סיכונים אקולוגיים, טכנולוגיים ופוליטיים. אנטוני גידנס (Giddens, 1990), בעקבות בק, מגדיר שינויים אלה כתהליך של מודרניות רפלקסיבית, שבעיקרה רואה את התהליך כבלתי־הפיך. העמדות הרפלקסיביות מביאות עימן שרשרות של אי־ודאויות, מצבים שלא ניתן לנבא אותם, ולכן

קיים צורך מתמיד להתמודד עם שינויים בלתי־צפויים או להגיב להם. גידנס מכנה את התרחבות מצבי הסיכון ואי־הוודאות העדר ביטחון אונטולוגי. הדיון בביטחון אונטולוגי התרחב באופן דרמטי במהלך שני עשורים של שנות האלפיים, כפי שעולה מהעלייה הדרמטית בשימוש במושג ontological security כמומחש בגרף מספר 5.

גרף 5

העדר ביטחון אונטולוגי מתייחס לתופעה של הגזמה אובססיבית של סיכונים לקיום האישי, התבוננות פנימית קיצונית ותחושות של ריקנות מוסרית. זאת בניגוד לביטחון אונטולוגי, המבוסס על תחושה של יציבות מתמשכת, המאפשרת לפרט להתמודד עם מצבים של סיכון, מתחים ודאגות (Giddens, 1991). לטענת גידנס (Giddens, 1991), תחושת אי־ודאות אונטולוגית מקשה על אנשים (גברים ונשים) להתמודד עם חיי היומ־יום. שגרה של חיי יום־יום מסייעת להתמודדות עם הדאגות והאיום של חיים באי־ודאות. שמירת השגרה מאפשרת לפתח משמעות של קיום/הוויה (being), והיא ממד חשוב התורם לביטחון האונטולוגי (שם, עמ' 39).

חוסר הביטחון האונטולוגי מתבטא גם בשינויים שחלו בתדירות השימוש במושג insecurity, כפי שניתן לראות בגרף 6.

גרף 6: אי-ביטחון/חוסר ביטחון (insecurity)

ניתן לראות שמאמצע המאה ה-19 חלה ירידה בשימוש במושג, עד שנות ה-20 של המאה הקודמת. ב-1926 התחילה עלייה משמעותית בשימוש במושג בכתובים. זוהי התקופה שאחרי מלחמת העולם הראשונה, המהפכה הקומוניסטית, מאבקים אנטי-קולוניאליים המתרחשים ברחבי העולם, עליית הנאצים והפשיזם באירופה שמובילים למלחמת העולם השנייה. השיא בתדירות השימוש במושג "אי-ביטחון" הוא בשנת 1948. אחרי מלחמת העולם השנייה התחיל להתייצב סדר עולמי חדש, ואפשר להניח כי זו אחת הסיבות לירידה בשימוש במושג חוסר ביטחון. אולם הירידה נבלמת ב-1963. בתקופה שבין 1963 ל-1969 ניכרת עלייה זמנית בשימוש במושג. תקופה זו התאפיינה בתסיסה פוליטית ורעיונית באירופה ובארצות הברית: בשנת 1963 התקיימה הצעדה הגדולה של התנועה לזכויות האזרח לוושינגטון, שם נאם מרטין לותר קינג את נאומו "יש לי חלום"; לקראת סוף אותה שנה קנדי נרצח; ארצות הברית הגדילה את מעורבותה במלחמה בווייטנאם, ובעקבות זאת התרחבו המחאות נגדה; תנועות חברתיות נוספות, כגון התנועה לזכויות הנשים וארגוני פועלים, אשר הושפעו מהרוחות הליברליות המנשבות ומהשינויים החברתיים והתרבותיים בארצות הברית ובאירופה, יצאו גם הן לרחובות. תקופה זו נעה בין אי-ודאות

לבין תקווה לשינוי, ואלו התבטאו בתרבות הפופולרית במחזות דוגמת "שיער" ובשירי הביטלס. בין השנים 1969–1989 חלה ירידה בתדירות השימוש במושג Insecurity.

ב־1989 התחילה שוב עלייה תלולה בשימוש במושג, ולא בכדי, שכן זו שנה חשובה בהיסטוריה העולמית: חלו בה נפילת חומת ברלין והתמוטטות ברית המועצות הקומוניסטית, אשר סימנו את סיום המלחמה האידיאולוגית בין שתי המעצמות הגדולות, ונחתמו בה הסכמי סחר בין־לאומיים, המהווים יריית פתיחה לתהליכי הגלובליזציה והניאו־ליברליזציה הכלכלית. באופן מעניין נבלמה העלייה בשימוש ב־insecurity לשנה אחת – 2008 – שנה שבה התרחש משבר כלכלי בארצות הברית, משבר הסאב־פריים¹. מאז ועד זמן כתיבת המאמר עולה בהתמדה תדירות השימוש במושג.

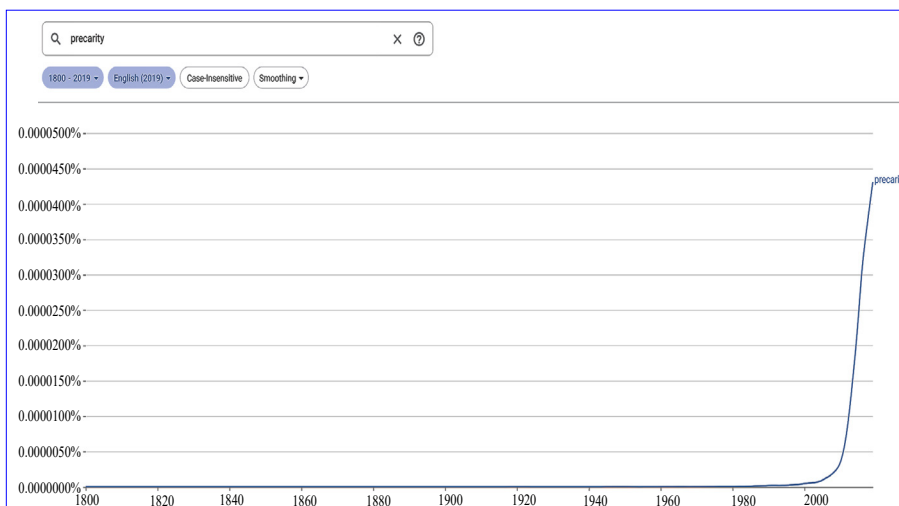
ערעור הביטחון האונטולוגי קשור באופן הדוק לתהליכי הגלובליזציה שכפו על העולם פרדיגמה כלכלית אחת, היא הניאו־ליברליזם. רפורמות ניאו־ליברליות שיושמו בלחץ הבנק העולמי וקרן המטבע העולמי (ארנריך ופואנטס, 1987) הובילו להגדלת אי־השוויון בין עשירונים עליונים לתחתונים בתוך מדינות, ולהגדלת אי־השוויון בין מדינות הצפון הגלובלי לדרום הגלובלי. הרפורמות הניאו־ליברליות שקידמו הפרטה, קיצוץ בתקציבי רווחה, חינוך ובריאות, והחלשת הרגולציה, הובילו לנסיגת המדינה מאחריותה לאזרחיה ולצמצום בשירות הציבורי, וכן להיחלשות ארגוני העובדים. התוצאה היא יצירתו של מעמד חדש, הוא הפרקריאט. את המושג טבע גיא סטנדינג (2011) כהֶלַחם בין המונח Proletariat, פרולטריון, מעמד העובדים, לבין Precarious, מושג המתייחס למצב של פגיעות ושל חוסר ביטחון בעצם הקיום. השימוש במושגים Precarious ו־Precarity החל בראשית המילניום, ומשנת 2007 השימוש במושג precarity נמצא במגמת עלייה חדה ומתמדת.

---

1 משבר הסאב־פריים (Subprime Crisis) הוא משבר פיננסי־נדל"ני שפרץ בארצות הברית ביולי־אוגוסט 2007, והחל מספטמבר 2008 התגלגל לכדי משבר כלכלי כלל עולמי.

גרף 7: שכיחות השימוש במושג precarity (1990–2019):

המונח precarity, אף כי נעשה שגור באירופה, טרם זכה לתרגום מוסכם לעברית. אנו מציעות לאמץ את המונח רעיונות כשם עצם, ו-"רעיוע" כשם פעולה. המונח חיים רעועים מתאר את תחושת חוסר הביטחון התעסוקתי של בני אדם, את העדר ביטחונם ביכולתם להתמודד עם הקשיים שניצבים בפניהם, את תלותם הגוברת בחסדיהם של אחרים ואת החשש מהעתיד. גיא סטנדינג (2022) העריך כי אחרי מגפת הקורונה העולמית מחצית מהאנושות נמצאת במעמד רעוע. גם נעמי קליין (2009) קושרת בין הכלכלה הניאו-ליברלית למצבם הרעוע של האזרחים והתושבים ברחבי העולם. קליין מראה כיצד נוצלו אסונות טבע, מתקפות טרור והפיכות משטריות לקידום הסדר הכלכלי הניאו-ליברלי במהלך המחצית השנייה של המאה העשרים ובראשית המילניום. היא טוענת כי ההלם, אי-הוודאות והחששות במציאות אסונית נוצלו כדי לקדם את האינטרסים של התאגידים הגדולים – גריפת רווחים מחד גיסא, והתרוששות האזרחים המוחלשים ביותר מאידך גיסא (למשל, פינוי דיירי הדוור הציבורי לאחר הוריקן קתרינה). בעוד קליין מתייחסת לאירועים הדרמטיים, איזבל לוריי (Lorey, 2015) מבקשת להדגיש דווקא את האלימות היומיומית של הכלכלה הניאו-ליברלית המופעלת באמצעות רעוע (Precarization). לוריי רואה ברעוע טכניקה של ממשלות, קרי, כלי שבאמצעותו מקדמת המדינה את מטרותיה (ראו דיון רחב בנושא במאמריהן של נג'רון ושל בנדריהם בקובץ זה).

אי־ודאות כהוויה חברתית וכתודעה

הסקירה לעיל האירה את גלגולי המושגים ואת ההבדל בדגשים השונים על אי־ודאות כהוויה חברתית וכתודעה המלווה את החברה האנושית באשר היא. סוגיה זו נדונה בהקשר הישראלי בשתי חוברות של כתב העת **דברים** – **כתב עת רב תחומי** בהוצאת מכללת אורנים (2008; 2022). בפתח החוברת הראשונה נכתב: "אי־ודאות נתפסת לעיתים כהוויה קיומית ולעיתים כחוויה וכתיאור של מציאות נוכחת – פוליטית, כלכלית, חברתית, לאומית ואישית – אך יותר מכל נתפסת אי־ודאות כמייצגת תודעה המפרשת את המציאות. דומה שהטלת הספק ליוותה את המחשבה והפרקטיקה האנושית כקוטב המנוגד לחיפוש עוגני הוודאות של מציאות הקיום וטעם הקיום" (ברזל, 2008, 1).

מאז אמצע המאה ה־19 מדעני חברה עסקו בשאלת אי־הוודאות כהוויה קיומית. מקס ובר היה אחד ההוגים המרכזיים שתרמו לתפיסת העידן המודרני כעידן שבו נחלשה אי־הוודאות הקיומית כתוצאה משינוי תודעתי וחברתי שבמרכזו הרציונליות. הרציונליות המבוססת על התבונה מאפשרת את פיתוח הידע, ובכך מצמצמת את אי־הוודאות ומרחיבה את יכולתנו לשלוט בעולם ובגורלנו. תהליך "הסרת הקסם מהעולם" – במושגי ובר – יוצר עולם של ודאות לעומת העולם הטרומ־מודרני, שהמאפיין המרכזי שלו היה חוסר הוודאות לגבי הקיום והמציאות, ולכן היה צורך להיאחז באמונה דתית, במגיה, בכישוף ובאמונות טפלות. עבור ובר, הבירוקרטיה היא האב־טיפוס לחיים של סדר, לחיים של ודאות. על־פי ובר, העת המודרנית, כעידן של הרציונליות, הדגישה את השאיפה לסדר, בעיקר באמצעות הבירוקרטיה המדינתית, כדי להפחית את אי־הוודאות ואת הנזקים שהיא גורמת.

בחינה היסטורית של המחקר במדעי החברה מלמדת כי בדומה לוובר, שהאמין כי הבירוקרטיה וכלליה האוניברסליים הם מענה לאי־הוודאות, העיסוק באי־ודאות אפיין בתחילה בעיקר את המחקר והכתיבה בתחומי הניהול והכלכלה. כך למשל, רוזבאט' מוס קאנטר (Kanter, 1977), בספרה *Man and Women of the Corporation*, טוענת שהסביבה הניהולית היא סביבה המאופיינת באי־ודאות. כדי להפחית את אי־הוודאות יש צורך באמון, במחויבות ובהבנה הדדית. מאחר שאנשים נוטים לתת אמון ולסמוך על אנשים הדומים להם, מנהלים נוטים לגייס אנשים שדומים מבחינה חברתית – מעמדית, אתנית ומגדרית. כך נוצרת סגירות חברתית בשכבות ההנהלה.

בעוד קאנטר מקבלת את הטענה של אי־הוודאות כמציאות המאפיינת כל ארגון, יהודה שנהב, בספרו **מכונת הארגון** (1995), מנתח את האופן שבו המנהלים השתמשו בשיח אי־הוודאות כאמצעי לשליטה (עמ' 249–272). לטענתו, "עבור החשיבה הארגונית, שרצינוניות היא נר לרגליה, אי־הוודאות מייצגת את החושך והעלטה. 'אי־הוודאות' כמושג וכאובייקט הופכת בתיאוריות הארגוניות למציאות רטורית, תיבת פנדורה שמתוכה מגיחים אופורטוניזם, חוסר תכנון, קוצר ראייה, סכסוכי עבודה, תחרות פרועה, נפילת מחירים וכל שאר אויבי הסדר הארגוני" (עמ' 250). ודאות מאפשרת שליטה של היחיד בסביבה, אך כפי ששנהב מראה, גם של קבוצות חברתיות בעלות כוח השולטות באחרים. במקרה של הניהול, המעסיקים, המעוניינים במרב הוודאות בתהליך הייצור, מפתחים טכניקות של שליטה אשר מעבירות את חוסר הוודאות אל העובדים.

בתחום המשפט, במאמרו "על אי־הוודאות במשפט וכמה מהשלכותיה", מציע מני מאוטנר (מאוטנר, 2006) "שחוסר הוודאות של המשפט מניב אקראיות באשר לתוצאותיהן של הכרעות משפטיות". בהמשך הוא מציע שורה של תובנות אשר לדרכים שבהן צריכים שופטים לפעול כשהם מכריעים בדיון, לאור הציווי הנורמטיבי של צמצום האקראיות הנובעת מחוסר הוודאות של המשפט (עמ' 226). מאוטנר מייצג תפיסה השואפת לוודאות. ודאות מזוהה עם קדמה, עם התפתחות הידע, והידע נתפס כעוזר לנו להתמודד עם הלא־נודע. לעומת עמדה זו, שנהב טוען ש"הקשר בין ודאות לתבונה יצר את המיתוס בדבר ודאותו של הייצוג המדעי" (שנהב, 1995, 258). בלשונו של דוד אוחנה (2000), זו התודעה הפרומתאית של המודרניות, היינו, האמונה ביכולתה של האנושות לעצב את עצמה ואת גורלה באמצעות הידע.²

למול התפיסה המודרנית המדגישה את כוחו של הידע, האמונה הפרומתאית, עומדת מציאות של חיים המתקיימת באי־ודאות מתמשכת. זיגמונט באומן, בספרו **מודרניות נזילה** טוען שבניגוד לרצוננו להאחז במוחשי ובמוצק ולהאמין בהיגיון הסדור, בעקביות ובוודאות הרי שבפועל, המודרניות הנזילה מאופיינת באי־סדר ובחוסר ודאות. "בחיים

---

2 היסטוריון דוד אוחנה (2000) טוען שאת שורשיה של המודרניות אין לבקש במגמת הקדמה והנאורות, אלא בתשוקה הפרומתאית של האדם המערבי להיות אדון לעצמו, לשלוט בטבע ולברוא אדם חדש. התשוקה הזאת הזינה את האידיאולוגיות הפוליטיות ואת המשטרים המודרניים, ועמדה ביסוד ההנדסה החברתית של הטוטליטריות במאה ה־20. מה שאירע לאדם החדש, פרומתאוס, משעה שהשתחרר מכבליו והיה אדון לעצמו, הוא התשוקה הפרומתאית של האדם המודרני, שהתגלגלה משאיפה לעצמיות לשאיפה לעוצמה ללא כל הגבלה עצמית. לטענתו של אוחנה, זו השאיפה המייחדת את זמננו.

הנשלטים מכוחו של עקרון הגמישות, אסטרטגיות ותוכניות חיים אינן יכולות להיות אלא קצרות מועד" (באומן, 2007, 123). "כשחוסר בטחון נעשה קבוע ונתפס ככזה, עצם ההימצאות בעולם מורגשת פחות כתלית-חוק וכמקיימת-חוק, כשרשרת הגיונית, עקיבה ומצטברת של פעולות – ויותר כמשחק, שבו 'העולם שם בחוץ' הוא אחד השחקנים, והוא מתנהג כמו כל השחקנים, הוא שומר את הקלפים צמוד לחזה" (שם, עמ' 122). לטענתו, חוסר הוודאות של ימינו הוא כוח אדיר לאינדיבידואליזם – הכרח להתמודד לבד עם הפחדים, החרדות, העוולות. הסולידריות חלשה מאוד ואין יכולות להתארגן סביב מטרות משותפות. לטענתו "חוסר היציבות של הקיום החברתי מעודד תפיסה של העולם כאסופת מוצרים לצריכה מיידית" (שם, עמ' 145).

ברוח זו טוען כהן (2008) שיכולתה של אי-הוודאות להנכיח עצמה מחדש לתודעה מתבררת מהתהום הנפערת בין החוויה הפרטית למסגרת הכללית. לטענתו, כלכלת השוק המעודדת אינדיבידואליזם, תחרות, הישגיות ורכושנות מותירה את היחיד ללא סולידריות חברתית.

יתרה מכך, כהן, בהסתמכו על הורקהיימר ואדורנו, טוען שאם אי-הוודאות היא ביסוד הפעולה האנושית ובאופן התנהלותה, הרי שאין בה במובהק מרכיב של בחירה. מכאן משתמע שאי-הוודאות נוכחת במציאות הכלכלית-חברתית באופן שונה אצל קבוצות שונות; לאחדות ולמעטות היא מקנה כלי שליטה ופעולה, לאחרות היא מייצרת ניכור וזרות וחוסר רצון במעורבות. הסיסמאות של חופש הדיבור, תקשורת המונים, תחרות חופשית ועוד, כמי שמשרתים את טובת הכלל, מסתירים בפועל את המציאות שבה ערכים אלה הם נחלתן של קבוצות מובחנות בלבד (שם, עמ' 6).

לימור סממיאן-דרש ופול רבינו, בספר שערכו (Samimian-Darash) *Modes of Uncertainty* (& Rabinow, 2015), מציגים מקרי בוחן שונים המבטאים צורות שונות של אי-ודאות ואת דרכי הטיפול בהן. הם מציעים לראות באי-ודאות דרך חדשה לידע ולידיעה, המובילה לאופני פעולה חדשים. לידם, מיותר להתמקד בסכנות ובסיכונים הקיימים, שללא ספק מתגברים במציאות העכשווית, אלא לעשות פרולבמטיזציה של אי-הוודאות עצמה, ולבחון דפוסים של ממשל ופרקטיקות הצומחים מתוך הניסיון להתמודד עם אי-הוודאות. סממיאן-דרש ורבינו מתייחסים לאי-ודאות ולסיכון כאל מושגים, ולא כאל דברים הקיימים בעולם, שדרכם נוצרים ומועברים ידע ופרקטיקות. במובן זה, אי-ודאות היא סוג של עמדה המתנגדת להיסוסים, ההופכת את העתיד לאפשרי. אם בתפיסה הרווחת השאיפה היא למצוא דרכים כיצד להימנע מאי-ודאות, סממיאן-דרש ורבינו חושבים שיש לאמץ אותה.

כך למשל בעבודתה של סממיאן־דרש טרם פריצתה של מגפת הקורונה (Samimian-Darash, 2013). בעבודה זו היא ניתחה את התסריטים שאליהם התכוננו בישראל ברשות החירום הלאומית בהתייחס למגפת שפעת עתידנית. בעבודתה האנתוגרפית ברשות החירום הלאומית הגדירה סממיאן־דרש את הכוננות למגפה כ"טכנולוגיות של אי־ודאות". כלומר, הכנות למצב חירום לפני שהוא ידוע, וכשהוא ידוע – כיצד לחשב את השפעתו ואת תוצאותיו. גישתם של סממיאן־דרש ורבינו קוראת לפרובלמטיזציה של אי־הוודאות. פוקו טוען שפרובלמטיזציה היא מתודה אנליטית מעניינת לניתוח, כי היא חושפת את הפרקטיקות השיחיות המדוברות והלא־מדוברות המכוננות מהי אמת ומהו שקר, ואלה מכוננים כאובייקטים של מחשבה. במובן זה החוקרים אינם מתעניינים בשאלות מהי אי־ודאות ואם דברים מסוימים פחות בטוחים מאשר בעבר, אלא בשאלה כיצד הופכת אי־ודאות למושג שיש לו היום כוח הסברי שאולי לא היה קודם לכן, וכן בשאלה כיצד מופצת אי־ודאות בעולם העכשווי, ומייצרת שדה חדש של בעיות אשר מדיניות מסוימת צומחת כפתרון להם.

סממיאן־דרש ורבינו מציעים לראות באי־הוודאות הזדמנות לפעולה. אנחנו מבקשות להקשות על עמדה זו ולשאל: פעולה של מי? מי מצליח להגדיר מצבים מסוימים כמצבי אי־ודאות הראויים להכנה מוקדמת? האם כולם יכולים ליהנות מהזדמנויות הפעולה שמזמנים מצבי אי־ודאות? ראייתם האופטימית של סממיאן־דרש ורבינו מתעלמת ממבנים חברתיים ומשחקנים חברתיים שאינם מאפשרים או משהים את אי־הוודאות כהזדמנות לפעולה. אנו מציעות שאי־ודאות נחוות באופן שונה בקרב אינדיבידואלים וקבוצות על־פי צירים של אתניות, מעמד, מגדר, לאומיות, ועוד. צירים אלו מכוננים גם את אופני התגובה ואת יכולת ההתמודדות עם מצבי אי־ודאות של אינדיבידואלים הנמצאים במיקומים חברתיים שונים.

כתיבת מאמר זה מסתיימת בימי המלחמה שאחרי השבעה באוקטובר 2023, אירוע שטלטל את עולמנו, העמיק את חוסר האמון של אזרחים רבים במוסדות המדינה (בעיקר במערכת הפוליטית והביטחונית), והבהיר עד כמה עמוקה אי־ההסכמה ביחס לערכים חברתיים מרכזיים, כגון ערך חיי אדם, מהותה של דמוקרטיה, הזכות לחופש הדיבור, ואפילו איום על הזכות להפגין. בדומה לרשימותיו של ג'ורג'יו אגמבן (2020) במהלך מגפת הקורונה, גם אנו שואלות מדוע דווקא בעת הזו של אי־ודאות נאלמה הביקורת. בדומה לאגמבן אנו מוסיפות ושואלות אילו יחסים אנושיים ואחרים נוצרו בעת מצב החירום, ואילו קבוצות

חברתיות מצליחות למנף מציאות זו לטובת קידום של אינטרסים פרטיקולריים. נראה שמילותיו של Brian Wynne (1996) מיטיבות לסכם:

If we have always lived in a 'risk society', then clearly it looks different from different standpoints, and those differences matter profoundly for taking uncertainty seriously
(p. 31)

רשימת המקורות

- אבניאון, איתן (2000). **מילה במילה – אוצר המילים הנרדפות נגודים ושדות סמנטיים**. איתאב בית הוצאה לאור.
- אגמבן, ג'ורג'ו (2020). רשימות על מגפת הקורונה. **תאוריה וביקורת** 53, 153–157.
- אוחנה, דוד (2000). **התשוקה הפרומתאית: השורשים האינטלקטואלים של המאה העשרים מרוסו עד פוקו**. ירושלים: מוסד ביאליק.
- באומן, זיגמונד (2007 [2000]). **מודרניות נזילה**. ירושלים: הוצאת מאגנס.
- ברגר, פיטר ל', ותומס לאקמן (1989). "מיסוד". בתוך דניאלה רוט־הלר, וניסן ונווה (עורכים). **היחיד והסדר החברתי**. תל-אביב: עם עובד, עמ' 395–408.
- ברזל נעימה (עורכת) (2008). כתב העת **דברים**. הוצאת מכללת אורנים. <https://app.oranim.ac.il/dvarim/openable/uncertainty>
- דאגלס, מרי (1966 [2004]). **טוהר וסכנה**. הוצאת רסלינג.
- כהן, אבנר (2008). אי־ודאות או על הניסים ועל הנפלאות בימים ההם ובזמן הזה. **דברים** 1, 1–6.
- כהן, אבנר (2022). אי־ודאות בחשיבה התאורטית ובפעילות הפרקטית: חשבון רווח והפסד. **דברים** 15, 9–29.
- מאוטנר, מנחם (2005). על אי־הוודאות במשפט וכמה מהשלכותיה. **משפט וממשל** ט, 23–59.
- סטנדינג, גיא (2022). **הפריקריאט**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- ארנרייך, ברברה, ואנט פואנטס (1987). **נשים בקו־הייצור העולמי**. חיפה: הוצאת ברירות.
- קון, תומס ס' (2005 [1962]). המבנה של מהפכות מדעיות. תל אביב: ספרי עליית הגג, ידיעות אחרונות, ספרי חמד.
- קליין, נעמי (2009). **דוקטרינת ההלם – עליית הקפיטליזם של האסון**. הוצאת אנדלוס.
- שנהב, יהודה (1995). **מכונת הארגון**. תל אביב: שוקן.

Beck, Ulrich (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. London; Newbury Park, Calif.: Sage Publications.

Dein, Simon (2016). The anthropology of uncertainty: Magic, witchcraft and risk and forensic implications. *Journal of Forensic Anthropology* 107.

Douglas, Mary (1986). *How institutions think*. Syracuse University Press.

Giddens, Anthony (1990). *The consequences of modernity*. Cambridge, UK.

Polity Press in association with Basil Blackwell, Oxford, UK.

Kanter, Rosabeth Moss (1993) [1977]. *Men and women of the corporation*. New York: Basic Books.

Peat, F. David (2002). *From certainty to uncertainty – The story of science and ideas in the twentieth century*. Joseph Henry Press, Washington, DC.

Samimian-Darash, Limor & Paul Rabinow (eds.) (2015). *Modes of uncertainty: Anthropological cases*. University of Chicago Press.

Samimian-Darash, Limor (2013). Governing future potential biothreats: Toward an anthropology of uncertainty. *Current Anthropology* 54, (1), 1–22. <https://doi.org/10.1086/669114>.

Scoones, Ian (2019). *What is uncertainty and why does it matter?*. ST Working Paper 105, Brighton: STEPS Center.

Standing, Guy (2014). Understanding the precariat through labour and work. *Development and Change* 45(5), 963–980.

Wynne, Brian (1996). "May the sheep safely graze? A reflexive view of the expert-lay knowledge divide." In Scott Lash, Bronislaw Szerszynski, & Brian Wynne (eds.). *Risk, Environment and Modernity: Towards a New Ecology*. London: Sage, pp. 40–44.

פרופ' חנה הרצוג, פרופסור אמריטה בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב.

דוא"ל: hherzog@tauex.tau.ac.il

ד"ר סיגל נגר־רון, מרצה בכירה, המחלקה ללימודים רב תחומיים ברוח וחברה, המכללה האקדמית ספיר.

דוא"ל: sigalro@sapir.ac.il